

ВИКОРИСТАННЯ ЕМПІРИЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ $dE/dx \sim E^n/a$ ДЛЯ КАЛІБРОВКИ $\Delta E - E$ -СПЕКТРОМЕТРІВ

О. К. Горпинич, О. М. Поворозник, О. О. Ячменьов

Інститут ядерних досліджень НАН України, Київ

На основі відомої емпіричної залежності $dE/dx \sim E^n/a$ питомих енергетичних втрат заряджених частинок у речовині від енергії розроблено методику енергетичної калібровки $\Delta E - E$ -спектрометрів.

Основною передумовою успішного проведення будь-якого експериментального дослідження ядерних процесів є достовірна ідентифікація продуктів реакції та визначення їх енергії.

Однією з найбільш уживаних експериментальних методик, що дає змогу достовірно визначати масу, заряд та енергію заряджених частинок, є так звана $\Delta E - E$ -методика, в якій використовуються дводетекторні $\Delta E - E$ -спектрометри, де перший тонкий ΔE -детектор служить для вимірювання питомих втрат енергії ΔE , а другий E -детектор - повної енергії частинки E . Питомі енергетичні втрати описуються спрощеним виразом Бете - Блоха [1]

$$-dE/dx = (aZ^2c^2/v^2) \ln[bv^2/(c^2 - v^2)], \quad (1)$$

де v - швидкість частинки; c - швидкість світла; a і b константи, що залежать тільки від матеріалу детектора. Логарифмічний член майже не залежить від енергії і його впливом можна знехтувати, а оскільки в експериментах переважно реєструються нерелятивістські частинки, для яких $v^2 = 2E/M$, то формулу (1) можна спростити як

$$dE/dx \propto MZ^2/E. \quad (2)$$

Визначення величини енергії E частинки шляхом сумування сигналів з двох детекторів та одночасне вимірювання відповідних величин питомих іонізаційних втрат dE/dx у тонкому детекторі дає значення MZ^2 , тобто забезпечує ідентифікацію частинок.

Протягом останніх десятиріч в експериментальному дослідженні ядерних реакцій використовувались різноманітні версії втілення $\Delta E - E$ -методу. Показано [2], що залежність dE/dx для всіх частинок з $Z \leq 10$ можна апроксимувати степеневою залежністю

$$-dE/dx \propto E^n/a, \quad (3)$$

де величина n визначається типом частинок, а параметр a пропорційний $1/MZ^2$. Пробіг R зарядженої частинки з енергією E в поглиначі можна обчислити, сумуючи приріст елементів пробігу, що відповідає приросту енергетичних втрат. Таким чином,

$$R = \int_{E_1}^E (dx/dE)dE + R_1, \quad (4)$$

де E_1 - величина енергії, менше якої просте співвідношення (3) перестає бути коректним; R_1 - відповідний пробіг для частинок з енергією E_1 . Як показали розрахунки за допомогою програми TRIM [3], величини енергії E_1 для детекторів NaI(Tl) та Si суттєво не відрізняються.

Показано [4], що в області енергій 5 - 50 MeV залежність (3) описує питоми іонізаційні втрати для частинок з $Z < 2$ з похибкою, що не перевищує декілька відсотків. Для більш важких іонів необхідно вводити додаткові енергетично залежні параметри [5], що

обмежує застосування цього методу ідентифікації. Для високоенергетичних частинок $R_1 \ll R$, а $E_1 \ll E$, отже, у цьому випадку

$$R \propto aE^{1-n}. \quad (5)$$

Як правило, використовують показник степеня $b = 1-n$, який залежить від типу іона. Якщо позначити товщину тонкого детектора, в якому частинка втрачає енергію ΔE , як Δx , то для частинки з повною енергією $E + \Delta E$ на основі формули (5) отримуємо

$$\Delta x / a \propto [(E + \Delta E)^b - E^b], \quad (6)$$

де $a \sim 1/MZ^2$, $b = 1-n$, Δx - товщина ΔE - детектора.

У роботі викладено результати використання залежності (6) для енергетичної калібровки обох детекторів $\Delta E - E$ -спектрометра. На циклотроні У-240 було проведено кореляційний експеримент, в якому α -частинки з енергією 67,2 МеВ бомбардували титан-третійову мішень товщиною 2,7 мг/см². Продукти реакції реєструвалися телескопами детекторів, які склалися з кремнієвих поверхнево-бар'єрних ΔE -детекторів товщиною 300 мкм та E -детекторів із кристалів NaI(Tl) розмірами $\varnothing 20 \times 20$ мм.

Обробка спектрометричної інформації проводилася поетапно. На першому етапі здійснювалася побудова двовимірних $\Delta E - E$ -спектрів та проведення їх енергетичної калібровки. На рис. 1 наведено зразок одного зі спектрів.

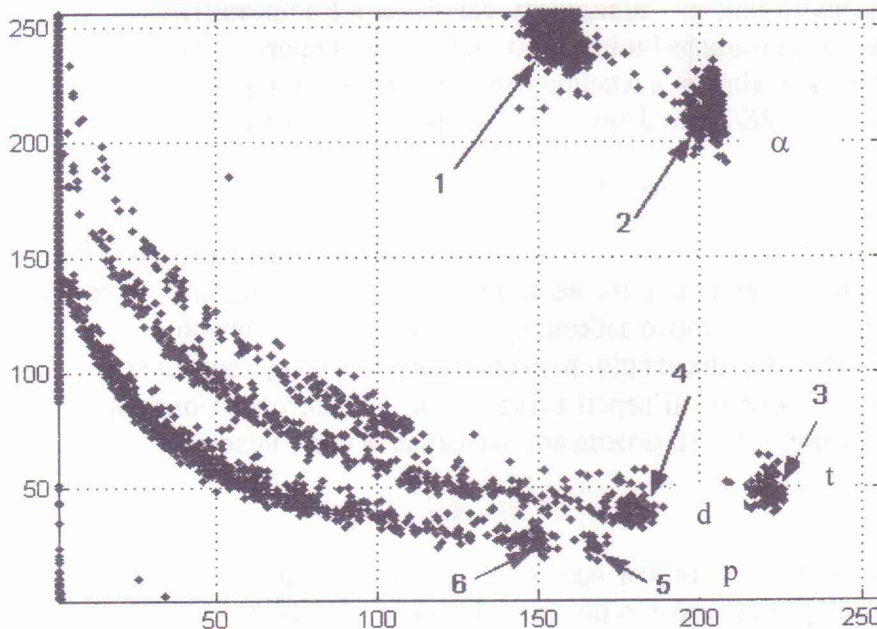

Рис. 1. $\Delta E - E$ -спектр продуктів Т(Тi) + α -реакцій при $E_\alpha = 67,2$. Кут реєстрації 21° .

Для енергетичної калібровки використовувалися енергії, отримані з кінематичних розрахунків для реперних точок, позначено на рис. 1 цифрами. Так, дві точки (1, 2) на α -локусі відповідають пружному розсіянню α -частинок на титані та тритії, одна точка (3) на тритонному локусі - тритонам віддачі з $\alpha + t$ -розсіяння, одна точка (4) на дейтронному локусі та дві точки (5, 6) на протонному локусі належать реакціям ${}^3\text{H}(\alpha, d){}^5\text{He}$, ${}^3\text{H}(\alpha, p){}^6\text{He}_{o.c.}$ та ${}^3\text{H}(\alpha, p){}^6\text{He}^*(1,8 \text{ MeV})$ відповідно.

Враховуючи лінійність спектрометричних трактів, вважаємо, що втрати енергії E та ΔE пропорційні номерам каналів N_E та $N_{\Delta E}$ спектрів E та ΔE -детекторів, тоді

$$E = C_1 N_E + C_2, \quad (7)$$

$$\Delta E = C_3 N_{\Delta E} + C_4, \quad (8)$$

де C_1, C_2 – калібровочні коефіцієнти E -детектора; N_E – значення номера каналу E -детектора; C_3, C_4 – калібровочні коефіцієнти ΔE -детектора; $N_{\Delta E}$ – значення номера каналу ΔE -детектора.

Калібрівка сцинтиляційного E -детектора ускладнюється тим, що різні типи частинок необхідно калібрувати окремо, а деякі локуси в $\Delta E - E$ -спектрі не містять достатньої кількості реперних точок. Окрім того, не завжди можна користуватися залежністю (8), оскільки, наприклад, функцію відгуку сцинтиляторів не можна вважати лінійною в усьому енергетичному діапазоні [6, 7].

Для енергетичної калібрівки кожного окремого локусу частинок, ідентифікованих на двовимірній $\Delta E - E$ -матриці, застосовуємо вираз (6). Підставляючи значення виразів (7) і (8) у рівняння (6), отримуємо

$$k = (C_1 N_E + C_2 + C_3 N_{\Delta E} + C_4)^b - (C_1 N_E + C_2)^b, \quad (9)$$

де константа, пропорційна $MZ^2 \Delta x$.

Показники степеня b для напівпровідникового та сцинтиляційного детекторів обрано однаковими. Для визначення можливості використання формули (6) для комбінованих детекторів питомі іонізаційні втрати для p, d, t при гальмуванні в NaJ(Tl) та Si обчислювались за допомогою програми TRIM[3], і розрахунки показали, що значення показників степеня для NaJ(Tl) та Si відрізняються не більш ніж на 10 %.

Після логарифмування формули (9) знаходимо співвідношення між $N_{\Delta E}$ і N_E , яке містить калібровочні коефіцієнти $C_1 - C_4$, і використовуємо його для апроксимації експериментальних даних з $\Delta E - E$ -спектра. Для цього необхідно (рис. 2):

а) визначити показник степеня у виразі (9) шляхом підгонки до питомих іонізаційних втрат для кожного типу частинок, використовуючи формулу (3);

б) прокалібрувати ΔE -детектор;

в) отримати двовимірні $\Delta E - E$ -спектри обраного телескопу детекторів;

г) вибрати і позначити локус, який відповідає певному сорту частинок;

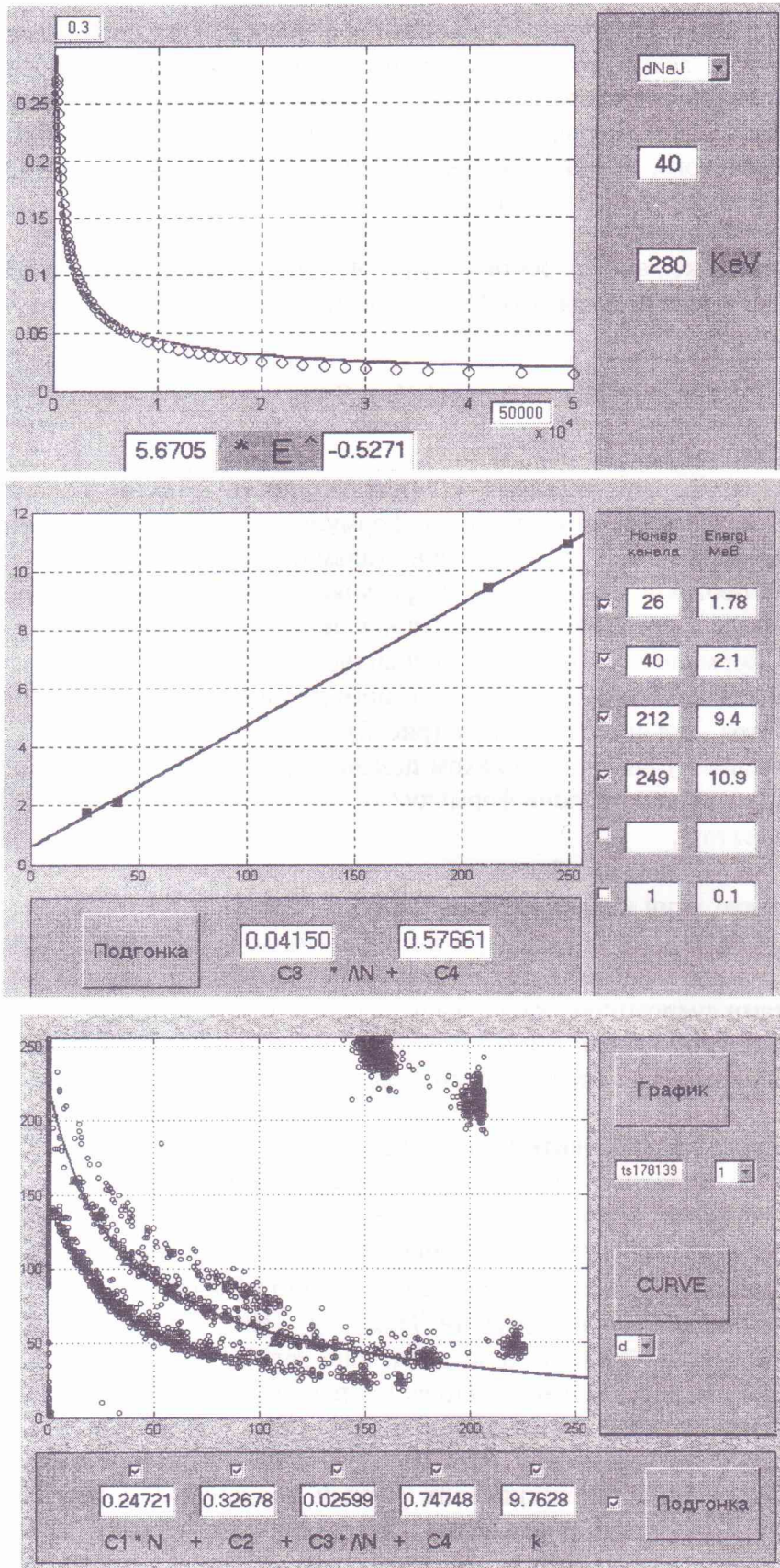
д) апроксимувати залежність $N_{\Delta E} - N_E$, отриману з формули (9), до експериментальних точок виділеного локусу методом найменших квадратів і визначити коефіцієнти апроксимації, які і є коефіцієнтами енергетичної калібрівки, та візуалізувати результати.

За допомогою пакета чисельних розрахунків MATLAB було написано ряд програм, які давали змогу з використанням зручного графічного інтерфейсу (див. рис. 2) виконати це завдання.

У загальному випадку програма знаходить всі коефіцієнти $C_1 - C_4$ і константу k без додаткової інформації. Наявність достатньої кількості реперних точок (більше трьох) дає змогу отримати достовірні значення коефіцієнтів енергетичної калібрівки. Спочатку визначаються коефіцієнти C_3, C_4 для ΔE -детектора. Процедура калібрівки, яка до того ж дає змогу визначити реальну товщину ΔE -детектора, докладно описано в роботі [8].

При дослідженні тричастинкових ядерних реакцій ${}^3\text{H}(\alpha, dd)t$, ${}^3\text{H}(\alpha, tt)n$ та ${}^3\text{H}(\alpha, tt)p$, спричинених $\alpha + t$ -взаємодією при $E_\alpha = 67,2$ MeV, було визначено калібровочні коефіцієнти за описаною вище процедурою. Після сортування вибраних пар локусів з урахуванням енергетичної калібрівки спектрометрів було отримано матриці dd -, $t^3\text{He}$ - та tt - збігів.

На рис. 3 наведено деякі з цих отриманих матриць. Суцільними лініями нанесено кінематичні розрахунки для відповідних тричастинкових реакцій в припущенні точкових розмірів мішені та детекторів. Коректність проведення енергетичної калібрівки можна оцінити по узгодженні розташування кінематично розрахованого локусу з експериментальною матрицею збігів. Як видно з рис. 3, використання степеневі залежності питомих іонізаційних втрат енергії заряджених частинок від їх енергії дає змогу отримати достовірні коефіцієнти енергетичної калібрівки для комбінованих $\Delta E - E$ -спектрометрів.

1. Графічний інтерфейс апроксимації dE/dx степеневим законом.

2. Графічний інтерфейс знаходження коефіцієнтів енергетичної калібровки ΔE -детектора

3. Графічний інтерфейс, що дозволяє відобразити двовимірний $\Delta E - E$ -спектр вибраного спектрометра, виділити та позначити локус, властивий певному роду частинок (дейтронів) та провести апроксимацію $\Delta N - N$ -спектра, визначивши коефіцієнти калібровки.

Рис. 2. Набір створених за допомогою пакета чисельних розрахунків MATLAB графічних дисплеїв 1 – 3.

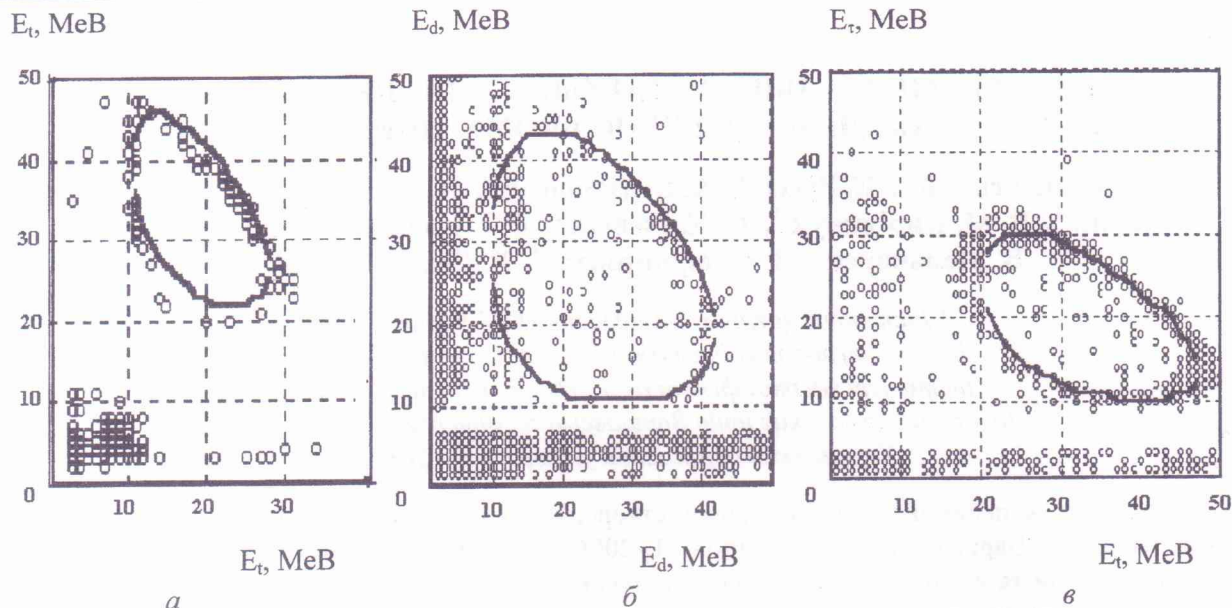

Рис. 3. Матриці tt-, dd- та t³He-збігів з α + t-взаємодії при E_α = 67,2 MeV. Суцільні лінії - кінематичні розрахунки для тричастинкових реакцій: а - ³H(α, tt)p; б - ³H(α, dd)t; в - ³H(α, tt)n.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Livingston M.S., Bete H.A. // Rev. Mod. Phys. – 1937. – Vol. 9. – P. 261.
2. Goulding F.S. and Harvey B.G. // Annual Review of Nuclear Science. – 1975. – Vol. 25. – P. 167.
3. Ziegler F. // Program of Transport of Ions in Matter (TRIM). - 1989.
4. Skyrme D.J. // Nucl. Ins & Meth. – 1967. – Vol. 57. – P. 61.
5. Butler G.W., Poskanzer A.M., Landis D.A. // Nucl. Ins & Meth. – 1970. – Vol. 89. – P. 189.
6. Биркс Дж. Сцинтиляционные счетчики. - М.: Иностран. лит., 1955.
7. Медведев М.Н. Сцинтиляционные детекторы. - М., 1977.
8. Горпинич О.К., Пірнак Віт.М., Поворозник О.М. та ін. // Збірник наукових праць Інституту ядерних досліджень. - 2001. - № 2(4). - С. 40.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАВИСИМОСТИ dE/dx ~ Eⁿ/a ДЛЯ КАЛИБРОВКИ ΔE – E-СПЕКТРОМЕТРОВ

О. К. Горпинич, О. М. Поворозник, А. А. Ячменёв

На основании известного эмпирического выражения dE/dx ~ Eⁿ/a зависимости удельных энергетических потерь заряженных частиц в веществе от энергии разработана методика энергетической калибровки комбинированного ΔE – E-спектрометра.

UTILIZATION OF dE/dx ~ Eⁿ/a DEPENDENCE FOR ΔE – E-SPECTROMETER CALIBRATION

O. K. Gorpinich, O. M. Povoroznyk, O. O. Jachmenjov

The method of calibration of ΔE – E-spectrometers by the use of known empiric form dE/dx ~ Eⁿ/a which describes the specific energy loss of charge particles in the matter for energy calibration of ΔE – E-spectrometer was designed/

Надійшла до редакції 22.02.02,
після доопрацювання – 11.09.02.